

Beseda tujih avtorjev

Zopet je treba poiskati življenje

Ivan Ilič

Ivana Iliča štejejo dandanes med najbolj zanimive mislece tako imenovanega tretjega sveta, zlasti tistega, ki je povezan s socialnimi in političnimi problemi Latinske Amerike. Rodil se je pred šestintridesetimi leti na Dunaju materi Židinj in očetu Jugoslovancu, potem pa se je preselil v Južno Ameriko in se polagoma navezal predvsem na južnoameriško okolje. V mehiškem mestu Cuernavaca je ustanovil Medkulturni dokumentacijski center, v katerem razvija svoje ideje in jih prenaša tudi v prakso.

Evropska javnost ga je spoznala šele po francoskem prevodu njegove knjige Družba brez šole. Iz te in iz drugih del je postalo očitno, da je Ilič med najbolj radikalnimi kritiki sodobnega kapitalizma in njegove industrijske civilizacije, hkrati s tem pa tudi vseh tistih oblik birokratskega in tehnokratskega socializma, ki po njegovem mnenju reproducirajo iste civilizacijske forme. Iličevo vizijo nove družbe je v marsičem mogoče razumeti kot protest zoper širjenje severnoameriškega kapitalizma v Latinsko Ameriko, hkrati pa kot iskanje poti, ki naj bi tudi industrijsko razvite dežele popeljala iz dokončne krize poznokapitalistične civilizacije.

*Iličevo misel predstavljamo s prevodom razprave, ki jo je za francoski list *Nouvel Observateur* pripravil njegov učenec Michel Bosquet.*

Proizvodnja uničuje več bogastev, kot pa nam jih daje na razpolago. Hitri prevozi nam vzamejo več časa, kot pa ga z njimi prihranimo. Posplošenje šolskega pouka razkrajja naravno in splošno tekmovanje vseh v korist »vzgoje«, ki je v svojem bistvu kaj malo kaloričen živež. Zdravstvo ustvarja več bolezni, kot pa jih pozdravi.

Vendar ni bilo zmerom tako. Kriza zahodnjaških družb je tesno povezana z nenaravnim naraščanjem njihovega orodja. Ta orodja — tu mislim tako na sredstva industrijske proizvodnje kot tudi na sredstva in ustanove drugačne vrste — so pričela posameznika zaslužnjevati, namesto da bi mu služila; in to od trenutka, ko je obseg uporabe teh orodij presegel neko magično točko. Primer zdravstva nam bo pomagal bolje razumeti ta preobrat.

Že kakih petnajst let dela zahodnjaško zdravstvo več škode kot koristi in ustvarja več potreb, kot pa jih lahko zadovoljuje. Še do približno leta 1955 se je dalo ugotoviti njegov napredek: po zaslugi zdravstva se je zmanjšala smrtnost pri otrocih, preprečevalo in zdravilo je splošne okužbe, podaljševalo je življenje bolnikom, ki bi bili sicer obsojeni na smrt, s tem da jih je zapiralo v jeklena pljuča in jih povezovalo z umetnimi ledvicami.

Potem pa je okrog leta 1955 nastal preobrat: ugotovili so, da porabi zdravstvo več kot polovico vseh svojih moči za to, da popravlja škodo, ki

jo je bilo samo povzročilo. Zdravstvo je podaljševalo življenja bolnikom, odkrivalo pa tudi ustvarjalo nova obolenja, odstranilo od bolniških postelj matere, tetke, sorodnike, skratka vse neprofesionalce, ki so sicer skrbeli za bolnike (ranjene, nenormalne, nosečnice, tiste v agonijah itd.). Tako se je zdravstvo spopadlo s problemom poklicne nege, ki pa je tako mogočno in hitro razvila svoje razsežnosti, da je zdravstvo (z omejenimi številnimi rezervami zdravnikov, medicinskih sester itd.) seveda nikakor ni moglo dohajati.

V revnih deželah pa so zahodni zdravniki dejansko širili zlorabo zdravil, s katerimi so se borili proti boleznim, ki so se jim domača prebivalstva odločno postavila po robu. Takó so zdravniki povzročili, da so se pojavile nove bolezni, proti katerim je moderno zdravstvo prav tako nemočno kot tradicionalno. Po drugi strani pa je v bogatih deželah zdravstvo uspelo postaviti na noge novo vrsto človeške rase, bolešno prebivalstvo, sposobno samo za pohlevno hišno življenje v strogo določenih kliničnih razmerah.

Prispevek zdravstva je torej postal negativen. Bogati in revni imajo enake bolezni zaradi npr. zlorabe antibiotikov. S to razliko seveda, da se bogati lahko vedno obrnejo na specialista, ki jim bo ta obolenja omilil, medtem ko revni te možnosti nimajo.

Enak preobrat lahko vidimo tudi na drugih področjih, kot so javna dela, šolstvo, prevozi, pošta itd. Določen tip rešitev, ki so sprva uspešne, je v drugi fazi postal izvor izkoriščanja, privilegijev, pravcatega suženjstva in pa seveda naraščajočih stroškov ob vedno manjšem, pravzaprav negativnem učinku. Pošta npr. je v preteklem stoletju enako služila tako revnim kot bogatim za prav minimalne stroške. Današnja komunikacijska sredstva pa dajejo ogromne privilegije redkim uporabnikom teleprinterjev, radio-telefonov itd. Poglejmo si tudi problem prevoza. Spočetka je železnica omogočila ogromni večini ljudi enako hitro potovanje kot kraljevske kočije, in to celo z enako udobnostjo. Potem pa se je razvoj prevoza usmeril k večji hitrosti, kar je dalo tale rezultat: zaradi hitrega prevoza so se mesta bliskovito širila, poganjala so nešteta oddaljena predmestja. Tako je ta hitri prevoz razdalje še povečal, namesto da bi jih skrajšal; ljudje zgube več časa v prometnih konicah v počasnih predmestnih vlakih, kot pa so ga pridobili z razvojem prevoznih sredstev.

Šolstvo, zdravstvo, prevoz, stanovanja... z vsemi temi področji in še z marsikaterimi drugimi se neprimerno bolj okoriščajo tisti, ki z njimi upravljajo, kot pa tisti, ki jih uporabljajo. Kriza teh ustanov in družb, ki jih podpirajo, je zajela ves zahodni in zahodnjaški svet. Simptomi te krize so sicer splošno priznani, kljub temu pa ogromno ljudi še verjame, da jih je moč odpraviti z naraščanjem proizvodnje. Prepričan sem, da lahko dokažemo nasprotno. Te krize ne bomo mogli premostiti, če ne bomo vzpostavili »življenjskega ravnotežja«, ki ga ogroža nesorazmerna moč sredstev, ki jih množimo iz dneva v dan.

»SOŽITNA« DRUŽBA (CONVIVIAL SOCIETY)

Izoblikovati moramo tako družbo, ki bo dala posamezniku in njegovim samostojnim organizacijam mnogo večje možnosti za prispevek ekonomskemu sistemu. Ta sistem mora biti seveda zasnovan tako, da bo resnično zadovoljeval potrebe, kar je pravzaprav tudi njegova osnovna naloga. Industrijske ustanove in industrijska družba pa delajo točno nasprotno: kopicijo

moč strojev in ponižujejo človeka na stopnjo najbolj vsakdanjega potrošnika. Poskušal bom nakazati, kako se tak razvoj lahko tudi obrne, kako lahko uporabimo znanost za to, da podelimo človekovemu delu nesluteno učinkovitost. To storimo lahko le s tem, da ustvarimo način življenja, ki ga bom imenoval »sožitnega«, in tak politični sistem, ki bo dajal prednost zaščiti, razvoju in največjemu možnemu uživanju vira, ki je bolj ali manj enakomerno razdeljen med ljudmi: ta vir je človeška energija.

Ko orodja prekoračijo določeno razsežnost in moč, njihovi uporabi nujno sledijo, skoraj bi lahko rekli, vojaška razvrščenost, odvisnost, izkoriščanje in nemoč: posameznik postane služabnik orodja. V družabni ekonomiji pa mora vsak član razpolagati z orodjem, ki je, kolikor le mogoče, odtegnjeno od nadzora drugih, saj je posameznikovo delovanje le tako lahko čim bolj neodvisno. To je ustvarjalna narava našega dela, ki je izvir naše radosti.

Ko govorim o »orodjih«, ne mislim pri tem samo navadne železninarske trgovine, gradbenega materiala, velikih in majhnih motorjev ipd., prav tako imam v mislih tudi ustanove, ki proizvajajo materialne dobrine in sisteme-proizvajalce duhovnih dobrin, kot so npr. »šolanje«, »javna nega«, »razreševanje konfliktov«, »odločitve«. Posameznik vzpostavlja svoj odnos do družbe s posredovanjem orodij, ki jih uporablja, ali pa ga oblikujejo. Večine današnjih orodij ne bi mogli uporabljati sožitno. Nekatera so prevelika (na primer pisarniške stavbe ali svetovni trgi); druga pa lahko uporabljamo samo v okviru kakega programa (na primer nadomestni deli za avto iz leta 1972 ali pa učni program določene univerze); spet druga orodja so nedosegljiva vsem, ki niso opravili diplome ali vsaj naredili mature.

Nasprotno temu bodo morala biti orodja, ki jih bo potrebovala sožitna družba, dovolj preprosta, da se jih bo lahko vsak naučil uporabljati, obenem pa tudi dovolj majhna, da jih bodo lahko posamezniki ali skupine nespecialistov lahko uporabljali v tiste namene, ki si jih bodo sami svobodno določili. Jekla in elektrike seveda ne boste mogli nikoli pridobivati na svojem vrtu. To sožitni družbi niti ni potrebno. Taka družba nikakor ne izključuje velikih naprav. Zahteva samo skupno ravnotežje med porabo človeške in mehanske energije na eni strani, na drugi pa ravnotežje med celotno razpoložljivo energijo in množino energije, ki jo lahko samostojno porabi vsak posameznik. V sožitni družbi je mnogo pomembneje pustiti vsakemu, naj svobodno razpolaga z nekim razumnim deležem celotne energije, kot pa se nesmiselno slepiti o enakomerni porazdelitvi dobrin.

Če obstaja samo skupno lastništvo proizvodnih sredstev, to neizogibno pelje v stalinizem; nasprotno pa pelje uporaba kriterijev, o katerih sem govoril, skoraj gotovo k uresničenju idealov, ki se zanje bori večina socialistov: k brezrazredni družbi samostojnih proizvajalcev.

Namesto da bi dala nova družba vsem pravno lastninsko pravico nad orodji, lahko daje vsakemu posamezniku pravico do uporabe proizvodnih sredstev. Kolektivno lastništvo orodij pa ima lahko popolnoma obratne učinke: kaj lahko namreč podredi socialne odnose zahtevam orodja. Tako postanejo ljudje sužnji strojev, in sicer neprimerno učinkoviteje kot v kapitalizmu. V tem se skriva bistvo stalinizma. Obratno pa lahko kolektivno lastništvo orodij pomeni, da si skupnost prizadeva uporabljati orodja tako, da pomaga sožitnim socialnim odnosom na še višjo stopnjo. Vendar pa se bo skupnost v tem primeru skušala odreči enotam, ki proizvajajo na veliko.

Odrekla pa se bo temu, čim prej bo mogla in ne glede na ceno, ki jo bo morala za to plačati. Kajti te velike enote, ne glede na njihovo učinkovitost, zahtevajo tako organizacijo, ki se z njo sožitna družba nikakor ne more spriznati. Z eno besedo, socializacija orodij mora in mora služiti odstranjevanju vseh orodij, ki zaradi svoje velikosti, moči ali narave ne dopuščajo sožitnega življenja.

V zadnjih stopetdesetih letih je učinkovita uporaba znanosti zahtevala vedno bolj naraščajočo specializacijo in delitev dela. Da bi bila močnejša, so orodja postajala vse večja. Tako ne gre več naprej. Znanost nam danes dopušča izbiro med dvema možnostma proizvodnje: prva zahteva formiranje bolj in bolj specializiranih delavcev (možganskih kirurgov, televizijskih igralcev itd.), ki so prisiljeni delovati v skladu s proizvodnim procesom po kriterijih, ki jih postavlja znanost. Druga možnost pa predpostavlja vedno razsežnejšo uporabo orodij. Pri tem bi sodelovalo čim večje možno število ljudi, ki bi svobodno odločali, katere znanstvene dosežke bi bilo treba izkoriščati, tako da bi ti delovali v dobro vsega človeštva.

POINDUSTRIJSKA DRUŽBA

Če bo prevladala prva možnost, bomo imeli vedno več koristnih stvari in vedno več nekoristnih ljudi. Če pa bo zmagala druga rešitev, nas bo znanost lahko oskrbovala z orodji, s katerimi bodo lahko npr. zdravstvo, stanovanjska gradnja in šolstvo iztrgani iz rok profesionalcev, prav tako, kakor so za reformacije iztrgali pero iz rok posvečenih pisarjev. Danes lahko neposvečeni postavijo diagnozo in celó zdravijo večino ozdravljivih bolezni. Samo bogate dežele nočejo sprejeti te resnice: zdravniški ritual ljudem prikriva dejansko preprostost zdravljenja, vera v napredek znanosti pa dela te ljudi psihološko nesposobne, da bi razlikovali med ozdravljivimi in nezdravljivimi boleznimi.

S tem seveda ne mislim, da bi morali ustvariti še več polprofesionalcev in kvaziprofesionalcev, ki bi bili podrejeni eni drugim. Nočem tega; potrebno bi bilo, da bi bilo zdravilsko znanje — med drugim — razširjeno med navadnimi ljudmi, in to v takem obsegu, ko bi moral biti dokončno zbrisan monopol profesionalcev. Prav tako bi morali nehati prodajati upravljanje nege kot navadno potrošno blago.

Ta despecializacija in preustrojitev družbe nimata nič skupnega z nekakšno pastoralno utopijo. Spoznati celovitost naravnih ravnotežij, ki jih moramo ohraniti, je nekaj čisto drugega kot pa primitivistične sanje o povratku k naravi. Prav takó iskanje najboljše možne uporabe orodij ne pomeni odpora do tehnologije, temveč hkrati spoštovanje lepote orodij in ustvarjalnih sposobnosti vsakega posameznika. Ne dogaja se samo v vietnamski vojni, da se nekatera orodja izkažejo kljub vsemu za moderna; npr. kolesa in ročni vozički. Prav ta orodja, ki temeljijo na človeškem delu, izkazujejo mnogo večjo učinkovitost kot ogromni ameriški računalniki in letala. Enak tip preproste tehnologije predstavlja edino razumno rešitev problemov prevoza ali bivalnih prostorov tudi v mirnem času. Poglejmo si dva primera.

Okoli leta 1930 je bilo 90 odstotkov mehiških naselij z do 2000 prebivalci povezanih z makadamskimi cestami, po njih pa so vozili praktično neuničljivi rabljeni potniški avtobusi z največjo možno hitrostjo 30 kilo-

metrov na uro. Ti avtobusi so že skoraj izginili. Vlada daje očitno prednost hitrim medmestnim cestam, te pa so popolnoma nekoristne za 99 odstotkov prebivalstva, ki se ni nikoli vozilo z večjo hitrostjo kot 25 kilometrov na uro. Te podatke sem dobil, ko sem podrobno preučil položaj v dveh mehiških državah. »Modernizacija« torej daje posebne pravice neznanski manjšini bogatih in tako uvaja novo vrsto neenakosti. Ne samo da revni delajo mnogo trše, temveč tudi potujejo mnogo bolj počasi kot bogati. Poleg tega pa morajo plačevati strahovito ceno za prevoz, ki so jim ga bogataši vsilili. Ponekod namreč znašajo prevozni stroški precej več kot četrtno vseh stroškov mestnih občin. Tricikli, ki bi bili po potrebi mehanizirani, bi naredili prebivalstvu mnogo večjo uslugo, in to ob neprimerno manjših stroških. Podobno lahko obravnavamo tudi stanovanjski problem. Mehika je pred kratkim industriji stanovanjske gradnje vsilila obvezne gradbene norme, baje zato, da bi zavarovala gradbenike H. L. M. Čeprav so te norme mnogo nižje kot ameriške, pa je stanarina takó zgrajenih stanovanj višja kot plača 80 odstotkov mehiških delavcev. Vlada seveda ne daje nikakršne pomoči gradnjam, ki ne zadovoljujejo teh norm. S tem pa seveda dopušča, da si industrija monopolizira vse državne subvencije. Tako je ogromna večina Mehičanov, ki si stanovanja grade s svojimi sredstvi, oropana državne pomoči. V resnici bi bila edina rešitev stanovanjskega problema v tem, da bi subvencije enakomerno porazdelili vsem uporabnikom. Obenem pa bi morali prepovedati industriji, da bi izdelovala že dokončna stanovanja, prodajati bi morala le stanovanjske elemente. Taka formula bi bila vsaj delno zaželena tudi za gradnje v bogatih deželah. Večinoma se ljudje namreč počutijo domače samo v hišah, ki so jih vsaj deloma sami zgradili. V letu 1945 so v Massachusettsu stanovalci zgradili 32 odstotkov družinskih hiš. To razmerje pa se je v letu 1970 zmanjšalo kar na 11 odstotkov. Nezadovoljstvo glede rešitve stanovanjskega problema pa je v tem času neprenehoma naraščalo.

V našem času je osnovni vir vseh krivic obstoj orodij, ki že po svoji naravi omogočajo samo neznatni manjšini, da lahko ta orodja popolnoma izkorišča. Sožitno družbo bomo lahko ustvarili le, če bodo navadni ljudje nadzorovali ne samo lastništvo orodij, ampak tudi njihovo naravo, uporabo in pa seveda omejitve, ki bodo v zvezi s to uporabo. Toda ni dovolj samo pokazati, da bi pravična in za enakostjo prizadevajoča si družba morala zahtevati sožitno obnovo orodij (tu so vštete tudi ustanove) in popolno spremembo političnih ciljev. Treba je tudi pokazati, da je bila pot, ki smo jo prehodili doslej, zgrešena. Rast proizvodnje in narodnega bruto dohodka ustvarja mnogo več potreb, kot pa jih lahko zadovolji. Poleg tega ta rast stori neprimerno več slabega kot dobrega, rodi učinke, ki so povsem obratni od ciljev, h katerim naj bi težila, in tako ustvarja nenehno grozno za človeštvo. Da bi razjasnil te misli, bom sedaj naštel šest osnovnih področij, na katerih ustroj orodij ogroža človeka in teži k uničenju družbe v celoti.

1. Uničenje okolja

Da bi ohranili okolje, se ne moremo zateči k formulam, ki nam jih narekuje znanost. Znanost ni bila zmožna predvideti pokola, ki ga je ugotovil Cousteau, ko nam je v svojem filmu iz leta 1964 pokazal, kako je polovica morskega življenja, ki ga je bil pred osmimi leti še slikal, v tem času že

izginila. Znanost ni zmožna predvideti kombiniranih učinkov, ki jih imajo na genetsko dediščino še nerojenih otrok kemične sestavine živeža, insekticidi in kontracepcijske tablete. Znanost je po drugi svetovni vojni poslala na ameriški trg kopico kompleksnih zdravil. Polovico teh zdravil pa so morali umakniti iz prodaje, še preden je potekla njihova preizkusna doba (sedemnajst let), kajti bila so neučinkovita, bila so manj uspešna ali pa nevarnejša kot preprosti proizvodi. Zato od sedaj naprej Čilenci ne bodo sprejemali novih zdravil, če jih ne bodo prej uporabljali ameriški pacienti vsaj sedemnajst let.

Obvarovanje okolja ni nezdržljivo samo s stopnjo in načinom uničevalske potrošnje bogatih dežel, temveč tudi s privilegiranimi sloji v revnih deželah (sem moramo šteti čilenske rudarje in venezuelske delavce). Primer Čila nam kaže, kako bi lahko določeni revni narodi vsilili svetu nove mednarodne norme na področju ekološke politike.

Če bo Čile nadaljeval svojo produkcijo bakra s sedanjim ritmom, bo sožitni način žvljenja postal nemogoč za ves narod. Da bi ostal čilski baker konkurenčen, ga morajo predelati v ameriških ali češkoslovaških pečeh. Te pa zahtevajo zelo drago infrastrukturo; cestna omrežja, strojne parke, telekomunikacije, zračne zveze, da lahko prihajajo tehniki, potrebni za vzdrževanje in zamenjavo odsluženih strojev. Izkoriščanje bakrovih rudnikov postavlja Čile med dobičkarje vietnamske vojne, poleg tega pa se Čile tako uvršča med narode, ki naglo plenijo redke zaloge, da bi zasedli priklopni sedež v skupnosti bogatih narodov.

Če bo Čile nadaljeval to pot, ne bo nikoli postal prvorazredna sila. Lahko pa to postane, če bo njegova vlada upravljala zaloge rude (19 odstotkov znanih svetovnih rezerv bakra) glede na nadaljnjih sto let. Če pa bo vlada na svetovnih konferencah o okolju predlagala take cene za izkoriščanje rude, ki bodo v skladu z dolgoročnim upravljanjem zemeljskih bogastev in z ohranitvijo naravnih ravnotežij, bo s tem onemogočila zahteve vlad bogatih dežel, ki bi hotele nadaljevati sedanjo pot. Hkrati pa bo tako vlada prisilila tudi Čilence same, da bodo nanovo opremili z orodjem svojo deželo.

2. Radikalni monopol

Kadar je javnost pri zadovoljevanju svojih potreb odvisna od enega samega tipa proizvoda ali od enega samega poklica, je to radikalni monopol. Opravka imamo z radikalnim monopolom, kadar mesta, prilagojena za avtomobilski promet, praktično onemogočijo prevoz s kolesi ali pešačenjem. Radikalni monopol je, kadar zaradi šol, ki monopolizirajo šolstvo (napačno imenovano »izobraževanje«), vse tiste, ki se uče zunaj njih, označujejo za »neizobražene«. Prav tako je radikalni monopol, kadar zdravniki onemogočijo bolnikom nego, ki je niso sami predpisali in s tem zbujejo pri ljudeh občutek nesposobnosti, da bi tudi sami skrbeli za svoje — starčke, živčne bolnike, nosečnice, itd., skratka za tiste, ki niso popolnoma »normalni«. Radikalni monopol izključuje naravne zmožnosti presojanja in odločanja in nalaga vsiljeno potrošnjo trgovskega blaga in trgovskih uslug. Ta monopol je vsiljen prek ustanov, ki pohablajo socialno domišljijo in pripravljajo ljudi do tega, da se počutijo nepristojne, da bi »sami opravili stvar«, ter zamenjujejo potrebo po ustvarjanju s potrebo po tem, da stvari imaš ali si jih pridobiš.

Z radikalnim monopolom je kakor z onesnaženjem okolja: odkrijemo ga, ko je zlo že storjeno in ko je družba že skažena s cestami, šolami, bolnicami, zavetišči in ustanovami (kot npr. pogrebni zavodi), ki paralizirajo avtonomne pobude in dušijo celotno družbo.

Tri vrste reform samo še krepijo to institucionalno monopolizacijo, in sicer tako, da se lotevajo površnih zlorab, namesto da bi izruvali korenine zla:

a) *Obramba potrošnikov* spodbuja njihovo zaupanje v kakovost institucionalnih proizvodov ter tako krepi vpliv institucionalnih proizvajalcev in s tem samo še večja diskriminacijo in frustracijo tistih, ki nočejo uporabljati teh proizvodov (pa naj gre za avto, šolski sistem ali za zdravila).

b) *Družbeno lastništvo proizvajalnih sredstev* pelje samo v še večje in bolj disciplinirano podrejanje ljudi orodjem, če je cilj družbe rast institucionalne proizvodnje.

c) *Sodelovanje* po švedskem zgledu omogoča ljudem, da določijo, na katero vrsto ali znamko bo industrija postavila svoj radikalni monopol; tako sodelovanje niti ne spodbija monopola niti ne brani tistih, ki niso potrošniki teh proizvodov.

Da bi odpravili radikalni monopol, moramo najprej ustaviti njegovo širjenje, potem pa dati ljudem možnost, da bodo storili mnogo več z manjšimi sredstvi.

3. Superprogramiranje

Če se ljudje ne bodo zavedeli dveh groženj, o katerih bom sedaj govoril — uničenja biosfere in uničenja kulture — potem se bo po eni strani porušilo ravnotežje znanja, po drugi pa ravnotežje moči.

Ko govorim o ravnotežju znanja, mislim pri tem na spoznanja, ki prihajajo zaradi našega vključevanja v določeno kulturo, in na spoznanja, o katerih nas sistematično in programirano učijo. Govoriti se še naučimo na prvi način (do prav pred kratkim si nihče ne bi mogel niti predstavljati, da bi bilo lahko tudi to predmet poučevanja), pisanje pa že spada v programirano učenje.

Razsežnost in diferenciacija orodij preide neko določeno stopnjo in tedaj se skupno pridobljena spoznanja, ki so jih v splošni kulturi prenašali in izmenjavali v skupnem življenju, nagibajo k svojemu koncu in izgubijo svojo vrednost. Ravnotežje znanja je porušeno. Pomen socialnih dejstev neha biti skupno področje življenja nas vseh, svet postane neprosojen, brezmejen in nepristopen. Človek je v umetnem stiku s tisoči sistemov, ki mu njihov pomen postaja nejasen. Zna sicer uporabljati telefon ali televizor, ne ve pa, kako delujeta. To, česar se lahko nauči s svojo lastno izkušnjo, je omejeno. Programirano učenje postane pogoj njegovega dostojnega obnašanja, ne samo kot nadziralca proizvajalnih orodij, ampak tudi kot potrošnika trgovskega blaga. Cena »izobrazbe« je ena najdražjih oblik razsipništva, ki jih industrija natovarja družbi. Naj kot ilustracijo navedem nekaj primerov.

Arhitekti so sicer uspeli zelo znižati ceno gradenj, toda v njihovih stanovanjih bivajo samo ljudje, ki so se predhodno drago šolali: v Caracasu npr. ne morejo niti s silo doseči, da bi šli »neizobraženi« prebivalci iz predmestij stanovat v superbloke H. L. M. Ford je sicer znižal ceno svojim avtomobilom, hkrati pa so ti postali tako zapleteni, da jih lahko popravljajo samo

mehaniki, ki imajo za sabo dolgo in drago šolanje. Agronomom je uspelo povečati količino pridelka in znižati ceno, vendar pa njihove metode zahtevajo kmetijske strokovnjake, ki jih lahko dajo samo zelo drage in selektivne šole. Povsod razen na Kitajskem cena šolanja na posameznika raste hitreje kot narodni bruto dohodek.

Ravnotežje znanja bo lahko vzpostavila samo družba, kjer bo orodje spet dobilo razsežnosti, prilagojene človeku, kjer bodo orodja (od motorjev, radijskih sprejemnikov itd. naprej) trajala več generacij, tako da bodo posamezniki rasli ob njih in bodo očetje prenašali na sinove vse »skrivnosti«, neodvisno od šolske izobrazbe. Samo tako bo lahko učenje prek direktnih izkušenj enakovredno tekmovalo s šolanjem, ki vedno bolj grozi, da bo prevzelo monopol nad »izobrazbo« in jo tako naredilo dostopno samo redkim izbrancem.

4. Socialna polarizacija

Še nikoli doslej niso bila orodja s tako strahovito močjo na razpolago tako maloštevilni eliti. Vsak Američan ima lahko pištolo, toda samo nacionalna garda ima tanke; mnogo ljudi ima pisalni stroj, toda le redki lahko svoje tekste tiskajo ali pa govorijo milijonom poslušalcev prek televizije. Zloraba zaupanja v premoč tistega, kar je novo, ustvarja več potreb, kot jih je mogoče zadovoljiti: če so novi proizvodi boljši, potem so tisti, ki jih uporablja večina ljudi, navadna krama. Industrijska izboljšanja samo modernizirajo revščino in jo reproducirajo v nedogled. Družba, ki vzdržuje historijo po novem za vsako ceno, postaja nezmožna, da bi določila, kaj je dobro za vse. Taka družba dobesedno sili ljudi, da se počutijo opeharjeni za to, česar nimajo, in so nezadovoljni s tem, kar imajo.

To neprestano razvrednotenje, ki ga velike monopolistične skupnosti vsiljujejo celi družbi, je nezdržljivo z načinom sožitne proizvodnje. Tako družbo bo mogoče uresničiti šele tedaj, ko bodo posamezniki in skupine ponovno dobili možnost, da bodo lahko sami izbirali in spreminjali svoj način življenja s spremembami in inovacijami, na katere bodo seveda sami vplivali. Izbira sožitne proizvodnje ne pomeni niti zastoja niti vrnitve k primitivnim orodjem. Taka sprememba pomeni razvoj orodij, ki dopuščajo avtonomno novatorstvo posameznikom in skupinam ter uporabo trajnejših proizvodov, ki jih je tudi lažje popravljati in nadomeščati. Ta orodja in ti proizvodi bodo raznovrstni, omejeni bodo le po svoji velikosti in številu, hkrati pa z njimi ne bo mogoč monopol na trgu. Neprestano bodo podvrženi obnavljanju in izboljšavam na krajevni in regionalni ravni: pravilo bosta različnost in presenečenje. Orodja za znanstvena raziskovanja — nekatera bodo še ohranila svoje velike razsežnosti — ne bodo več rezervirana za »kapitaliste znanja«; uporabljali jih bodo lahko vedoželjni in ne samo pravoverni. Omejitev moči orodij bo spremenila njihove značilnosti in dajala prednost raznovrstnosti, pri tem pa ne bodo ovirane novotarje.

5. Negativen učinek

Naraščanje orodij uničuje družbo, njeno duševnost, naravo in, nazadnje, življenje samo. Še preden bomo dosegli to mejo, lahko postane učinek orodij

negativen: s tem hočem reči, da se bodo obrnila proti ciljem, ki naj bi jim služila. To zelo živo ilustrira primer prevoza.

Povsod, kjer je maksimalna hitrost mestnega vozila — ne glede na to, kakšne vrste je in na katerem koncu sveta — večja kot 50 km/h, izhaja iz tega še dodatna izguba časa in denarja za povprečnega uporabnika. Seveda pa je meja, prek katere naraščanje hitrosti vozila povzroča negativni učinek (to je izgubo časa), lahko mnogo manjša kot 50 km/h; in v mestnem okolju je mejna hitrost vedno manjša. Ta hitrost se vedno suče nekje med hitrostjo kolesa in vozil, ki vozijo dvakrat hitreje.

Tudi marsikje drugje imamo negativne učinke. 90 odstotkov zdravniških posegov npr. pri umirajočih bolnikih je znanstveno popolnoma neupravičenih. V glavnem je njihov edini učinek v tem, da povečajo trpljenje in nebogljnost, ne da bi pri tem podaljšali življenje.

Orodja prekoračijo svojo najprimernejšo velikost, kadar služijo ustvarjanju iluzij ali pa postajajo sama sebi namen ne glede na rezultate dela. Določitev te najprimernejše velikosti bi morala biti celo osnova političnega življenja. Te odločitve ne bi smeli prepuščati niti znanosti, ki nima v ta namen nobene lestvice meril, niti političnim strankam ter zakonodajnemu in sodnemu sistemu. Vsi ti so namreč postali navadni instrumenti v službi institucionalne proizvodnje (industrije, šole, sindikati, bolnišnice, ceste . . .), ki narašča brez zastoja. Ta sprevrženost je z idolatrijo znanosti in popačenostjo vsakdanjega jezika postala ena izmed osnovnih ovir za omejitve velikosti orodij. Pozneje bomo videli, kako bi lahko te ovire premagali.

Če ne bomo prav hitro omejili moči orodij, se bo nad prihodnjo generacijo zgrnila katastrofa, ki jo je napovedal Rimski klub. Če naj se družba izogne temu polomu, se mora zateči k dvema sredstvom: prva možnost je birokratska diktatura, ki bo vsem vsilila omejitve, ki so potrebne, da se ohranimo. Nikakor ni izključeno, da bi ljudje, prestrašeni zaradi grozečih nevarnosti, prepustili svojo usodo v roke tehnokratom; ti bi poskrbeli, da rast proizvodnje ne bi presegla meje, ki bi bila usodna za življenje. Ta tehnokratski fašizem bi zagotovil tako podrejenost ljudi orodjem kot tudi podrejenost proizvajalcev in potrošnikov. Človek bi se ohranil v razmerah, ki bi njegovo življenje oropale sleherne vrednosti. Od zibke do groba bi bil nebogljeneč, v planetarni šoli, v planetarni bolnišnici, ki bi se samo po svojem imenu razlikovali od planetarnega zapora. Glavna naloga inženirjev pa bi bila fabricirati človeka, prilagojenega tem razmeram.

Druga rešitev pa je v političnem sistemu, ki bi v njem ljudje sami odločali o množini izkoriščanja redkih zalog, do katerih ima pravico vsak član družbe. Toda za to rešitev bi bilo potrebno splošno soglasje glede meja, ki bi jih bilo treba dolgoročno spoštovati. Ta rešitev prav tako predvideva, da bi prav to spodbujalo ljudi k iskanju novih poti, zaradi katerih bi naraščalo število posameznikov, ki bi vedno bolj popolno zadovoljevali svoje potrebe, pri tem pa trošili manj, zlasti pa manj trošili redke zaloge. Ta politična izbira v korist zmernosti pa bo ostala le pobožna želja, dokler ne bodo izpolnjeni naslednji pogoji:

— informiranost ljudi prek javnih raziskav o naravi krize in o prednostih sožitnega načina življenja;

— organiziranost, sedaj še skoraj nemogoča, vseh tistih, ki bi hoteli v praksi uresničiti takšen princip zmernega sožitja;

— delovanje takšnih političnih in pravosodnih instrumentov, ki bi dovoljevali ustvariti in braniti sožitnost, kjerkoli bi ta začela delovati.

Vse to se zdi danes morda utopično; toda naraščanje krize bi lahko prav kmalu pripeljalo do tega, da postanejo ti predlogi realistični in učinkoviti.

Ko govorim o javnih raziskavah, imam v mislih ankete, za katere bi dali pobudo in jih vodili ljudje sami ob sodelovanju širokih množic. Ta anketa bi dokazala, da premogočna orodja s svojo razsipnostjo in pustošenjem v končni posledici škodujejo vsemu človeštvu. Taka raziskava bi bila bistveno drugačna od študij, ki jih delajo eksperti, kajti cilje teh študij določajo prav ti eksperti sami. Študije, denimo, ki jih delajo zdravniki, odsevajo ideje zdravnikov o zdravju, boleznih in potrebah družbe v zvezi s tem. Te študije razkrivajo zdravnikom, kako postati še boljši zdravniki, medtem ko bi ljudje morda hoteli nekaj čisto drugega: na primer, kako prebiti brez zdravnikov (to je zelo razširjen problem v ZDA) ali, kako končati delitev med normalne in tiste, ki jih zdravniki hočejo prikazati kot nenormalne, predvsem pa, kako preprečevati namesto zdraviti.

KRIZA

Javne raziskave lahko dvignejo desetletnike proti njihovim staršem, ki so jih postavili v svet, ki ga sami uničujejo. Mladi zlahka razumejo, za razliko od njihovih staršev, da nimajo nikakršnih možnosti spontane prilagoditve svetu, ki jih obkroža. Podedovali bodo zrak, zemljo, vodo in družbo, ki so jih že zastrepili njihovi starši, prav tako pa so bili že v najnežnejših letih duševno poškodovani in neuravnovešeni zaradi neprimernega odnosa zdravnikov.

Javne raziskave bodo prav tako omogočile, da bodo posamezniki odkrili, da obstaja še mnogo drugih ljudi, ki so pripravljeni plačati zdravo okolje za svoje otroke po isti ceni, kot drugi plačujejo bolnico za svojo umirajočo taščo. Raziskave bodo odkrile skupni interes med tistimi, ki je zanje kolo možnost za ohranjanje okolja, in med tistimi, ki ga uporabljajo zaradi boljše izrabe časa. Funkcija javnih raziskav je združiti vse tiste, ki se na različne načine upirajo radikalnemu monopolu velikih institucij, prav tako pa bodo raziskave razkrile, kako se ta monopol polasča svobode posameznikov in ponižuje ljudi.

Glavna ovira pri spremembah družbenih osnov je moč političnih mitov. V resnici je večina ljudi uničujočih potrošnikov, ki razkrajajo naravno okolje, toda miti, ki jih širijo država in politične stranke, spreminjajo to številčno večino v *politično večino* — v bistvu mitično — in s tem vsiljujejo tej vsoti posameznikov brez glasu izbiro, ki se zanjo v resnici niso nikoli izrekli. Gre za izbiro, odločitev v korist ekonomske rasti za vsako ceno. Pravim, da se ljudje nikoli niso izrekli za to mnenje in niti ne proti njemu iz preprostega razloga, ker jim nikoli niso predložili resničnih odnosov tega problema. Nikoli niso imeli izbire med to in kako drugačno družbo, ki ne bi temeljila na ekonomski rasti. Vsekakor pa se jim bo ta izbira ponudila v kratkem. In izbrali bodo eno ali drugo smer, glede na to, kako bo izbruhnila kriza te družbe. Ta smer bo odvisna tudi od tega, če bodo obstajale nove elite, sposobne usmerjati in voditi ljudi glede na smisel in veliko, usodno

stavo te krize. Taka ali drugačna smer pa bo odvisna tudi od zmožnosti teh elit za politični angažma, ki ga bo kriza nujno zahtevala.

Glede tega, kako bo kriza izbruhnila, lahko navedem samo naslednje domneve. Mislim, da se bo zlom sedanjega načina industrijske proizvodnje začel z nepredvidenim dogodkom, podobno, kot se je velika kriza leta 1930 začela z nepričakovanim polomom Wall Streeta. Strukturna nasprotja med cilji in učinki osnovnih institucij bodo nenadoma postala vsem očitna. Od danes do jutri bodo ljudje nehali verjeti v vzgojo, socialno varnost, prevoz in *mass media*. Velike institucije bodo v trenutku zgubile svojo zakonitost, pravico do spoštovanja in pa sloves, da služijo splošnemu interesu. Cerkvi se je to že zgodilo z reformacijo, monarhiji pa s francosko revolucijo. Ne-doumljivo je prek noči postalo neizpodbitno. Dobro tekoči posli nehajo biti dobro tekoči, ko ljudstvo zgubi vero v produktivnost industrije in ne samo v vrednost denarja.

NEMOGOČA RAST

Za zdaj vlade še verjamejo, da bodo našle zdravilo za vsak vidik krize posebej. Kot ločene probleme namreč obravnavajo polom javnih služb, krizo šole, nevzdržno ohromitev prevoza, nasilno brezčustvenost mladine, popolno zmedo v sodnem delovanju itd. Vsako zdravilo zahteva nove davke in nove programe, odtod pa seveda novi naporji za še večjo rast ekonomije. Nemo-goče je videti, kje bi se lahko v tej smeri kadarkoli ustavili. Vendar pa ni nobenega dvoma, da bodo nakopičeni učinki mnogih pomembnih neravno-vesij dejansko onemogočili nadaljevanje rasti.

Razburjenje, ki ga bo povzročila ta kriza, nam bo onemogočilo, da bi jo videli v globalnem kontekstu. Država-nacija je postala upravljalec vseh mnogovrstnih orodij, ki so v službi sami sebi, in politične stranke imajo eno samo vlogo: organizirati delničarje glede na občasne volitve upravljal-skih svetov. Stranke podpirajo državo, ki ima edini namen večati nacionalni bruto dohodek. Očitno je torej, da bodo v trenutku splošnega poloma po-litične stranke izgubile vsakršen smisel.

Predvidena katastrofa lahko zavzame obliko krize civilizacije ali celo njenega izginotja, ali prek fizičnega uničenja ljudi ali prek njihovega nasil-nega koncentracijskega uvrščanja. Na to krizo se moramo pripraviti; mož-nost za izbiro resnične civilizacije bo ta kriza pomenila le, če se bodo v praksi uresničile zahteve po novi družbi. To nalogo bodo zmožne opraviti samo skupine ljudi, ki mora zanje polom sedanjih iluzij odpreti pot k živ-ljenju sožitja. Ponovna razvrstitev in priprava teh ljudi sta prvenstveni po-litični nalogi v tem trenutku. Kajti sama katastrofa ne bo avtomatično ustvarila skupin ljudi take vrste. Katastrofa bo samo oslabilila vladajoče sile, ki so preprečevale takim skupinam, da bi sploh nastajale in imele kakršen-koli vpliv.

V današnjem trenutku tak način življenja še ni pravilo in ne obstaja na strnjemem območju niti ni celovito: so ljudje, ki bi se rajši vozili s ko-lesom v službo, taki, ki ne marajo imeti supermarketa v svoji četrti, pa spet taki, ki bi hoteli obvarovati svoje otroke pred reklamo. Njihov glas bo lahko dobil nov odmev, ko bo kriza družbe zašla v zadnjo, zaostreno fazo. Njihova hotenja bodo spremenjena v program in njihove želje bodo postale model

za druge. Seveda pod pogojem, da bodo razumeli globoko naravo krize in bodo sposobni jasno izraziti to, kar hočejo, in to, česar nočejo. Tisti, ki vodijo te skupine, morajo biti pripravljene na uporabo nujno potrebnega orodja, namreč tega, da bodo znali določiti, kaj je dovolj dobro za vse in za vsakega posameznika. To orodje, zmožno zagotoviti preobrnitev vseh velikih institucij družbe in pa prehod k sožitni družbi, bo po svojem bistvu politično in pravno. Prav malo je pri tem važno, če imenujemo aplikacijo njegovih vodilnih principov »kulturna revolucija« ali pa »vrnitev k osnovnemu duhu republike«.

Ko govorim o ponovni razvrstitvi, o pripravah in o politično-pravnih orodjih, nikakor ne mislim na stranke, na Cerkev ali na nove vrste ekspertov, še celo pa ne na kakšno organizacijo, ki bi se pripravljala na prevzem oblasti ob krizi. Kajti dobro organizirana stranka lahko pride na oblast le, če je kriza take vrste, da jo je mogoče premagati v okviru samega sistema, ki ga ta kriza spodjeda, in sicer z boljšo administracijo in boljšo kontrolo proizvodnih sredstev. To splošno krizo bomo lahko obvladali samo s skrčnjem orodij in oblasti v okviru družbe. Uničila bo zakonitost države in osmešila verodostojnost zahtev po naraščanju osebne potrošnje. Ista splošna kriza, ob kateri tvegamo zmagoslavje diktature, tehnokracije in ideološke ortodoksni, pa nam po drugi strani omogoča političen proces, ki bi bil zasnovan na sodelovanju vseh.

Prevedel J. Zlobec